

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSK MAANEDSSKRIFT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

VED
CL. ESKILDSSEN OG H. LAUSTEN-THOMSEN

INDHOLD:

Wilken Jacobsen: Klosterkirkegaarden i Haderslev. — Fra Hedebyudgravningerne. —
Anker Olsen: Paa Arbejde ved Havdiget. —
Frode Gribsvad: Gamle Papirer. — Samleren.

Nr. 9. 12. Aarg.

1. Marts 1936.

Sønderjyllands Kreditforening

Telefoner: 2008 Haderslev 2009 2010

Vejen Trælsthhandel A/S
leverer alt i Trælst, Krydsfiner, amerik. Eg „Insulite“
og andre Bygningsartikler - - - - -
Eget Savværk, Pakkasefabrik, dansk Gran og Eg,
samt Stoletræ - - - - -
VEJEN TRÆLSTHANDEL A/S **Telef. 47**

Spare- og Laanekassen for Fros og Kalvslund Herreder
i Rødding
(stiftet 1872)
Kontortid 9-12 & 2-5.

Køb dansk Arbejde!

Banken for Brørup og Omegn.

Aktieselskab.
Kontortid 10-12 & 2-4.
BRØRUP.

AARHUS PRIVATBANK

Hovedkontoret, Aarhus. Kjøbenhavn, Nygade 1.

Udfører almindelige Bankforretninger.

Reserver 17 Millioner.

Støt dansk Industri

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

København F.

KABELVÆRK • TRAADVÆRK • VALSEVÆRK

N. MIKKELSEN SØRENSEN

Murermester og Entreprenør
Ndr. Fasanv. 217 Tlf. C. 4520, Taga 1700 og 1717
KØBENHAVN

H. Rasmussen & Co.

Aktieselskab.
Frederiksgade 37-39. Telf 59.
Odense.
Jernstøberier.

Gummistøvler

De Forenede Teglværker

Akts. ved Aarhus Akts.
Kontor: Parkallé 15,
Telf. 644. Aarhus. Telf. 6444.

Facadesten, Tagsten, Radial-
sten, glass. Tagsten
og Mursten.

GraastenBank

 A/S

Kontortid 10-12 & 2-4
GRAASTEN

Spare- og Laanekassen i Aarhus.

St. Torv 6. Aarhus. Telf. 101.
Kontortid: 10-1 og 3-6.

Forlang **Gulvtæpper**

fra
Sønderjydsk Tæppefabrik
A. R. KJÆRBY
Højer

Vejen Sparekasse.

Kontortid 10-12 og 2-4.

VEJEN.

A/S *Det Nordiske
Kamgarnspinderi,
Sønderborg.*

Spare- & Laanekassen for Kolding By og Omegn

Stiftet 1856
Reservefond ca. 1 1/2 Million

Kuranstalten

Gl. Skovridergaard

Silkeborg - Tlf. 514 og 515

Overlæge V. STARCKE
træffes pers. Tlf. 514: 11-12.
Tlf. 156: 2-3.

Forlang Prospekt.

Dampmøllen Viktoria

Aktieselskab
ODENSE

Folkebanken for Als og Sundeved A/S

Kontortid: 9-1, 3-5.
SØNDERBORG

Sønderjydsk Teglindustri

Nordre Fasanvej 217
Telf. C. 4520 - Taga 1700 -
Taga 1717 - København N.
Facadesten, flammede Sten,

Tagsten, Gørnør
Alle Bygningsartikler
SÆLGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Klosterkirkegaarden i Haderslev

Af WILKEN JACOBSEN, Haderslev

Fjernt fra Byens travle Gader ligger denne gamle Kirkegaard, enestaaende her i Nordslesvig ved sin ejendommelige og smukke Beliggenhed i idylliske Omgivelser, enestaaende i sig selv som »lukket« Kirkegaard, og sidst men ikke mindst fordi der paa samme findes et anseligt Antal velbevarede Gravminder fra en fjern Tid baade over jævne Haderslev-Borgere samt over en Række Embedsmænd, der har virket i Byen.

Smukkere Plet kunde Byens vise Fædre i sin Tid næppe have valgt til Hvilested for »Bysens Børn«. Det skal dog bemærkes, at Klosterkirkegaarden kun var Kirkegaard for Vor Frue Sogn, idet Sct. Severin Sogn havde og har sin egen Kirkegaard.

Klosterkirkegaardens Omgivelser beherskes fuldstændig af den dejlige Indsø, som vi her i Byen beskedent kalder »Dammen«. Denne skærmes i hele sin Længde, ca. 5 km, af høje Bakker paa begge Sider, men ind mod Byen ligger en Krans af Haver med Baa-debroer paa begge Bredder, og paa Nordsiden rager Sct. Severin Kirkes Taarn op gennem Løvet som »Dammens Vogter«. Lige overfor paa Sydsiden ligger Erlev Børnehjem samt Erlev By med »Galgebakken« ovenfor, og helt ude i Vest spærrer Statsskovene ved Pamhule for Udsigten. Syd for Kirkegaarden fortsætter Dammen i den smallere Møllestrøm, der ved Slotsvandmøllen har sit Udløb i Fjorden. Mellem Kirkegaarden og Vandet breder sig paa 3 Sider det prægtige Anlæg »Klostervænget«. I lange Tider laa her en Række Smaahaver, men nogle Aar efter Genforeningen skabtes her en dejlig Bypark, som man gav Navnet »Klostervænget«.

*

Øverst oppe ligger saa den gamle »lukkede« Kirkegaard med bratte Fald baade mod Syd, Vest og Nord. Den bestaar af to Dele, af hvilke den mindre østlige Del sikkert er den ældste, det vides næppe, hvor gammel den er. Den langt større vestlige Del, der ligger lidt lavere, blev indviet den 15. Oktober 1808. Det var under Napoleonskrigene, og som Følge af, at Danmark hørte til Frankrigs Forbundsfæller, laa der et fransk Infanteriregiment indkvarte-

ret i Haderslev. Regimentsmusikken spillede, og de franske Faner sænkedes, da hin Dag Raadmand Jes Petersens Hustru som det første Lig jordfæstedes paa den nye Kirkegaard. Gravstenen er endnu bevaret og findes let ved den vestlige Udgang. Kirkegaardens nyere Del deles ved Gange i Korsform i fire lige store Firkanter, og den er omgivet af en Række store Træer. Hele Pladsen har temmelig sikkert i længst forsvunden Tid været bebygget, og dette gælder rimeligvis ogsaa de nærmeste Omgivelser, der i Dag ikke er bebygget. Paa et Prospekt fra Haderslev By i »Theatrum urbium« fra 1585 findes der nemlig paa dette Sted afbildet en Bygning tilhørende et Medlem af Adelslægten Rantzau. Da man for nogle Aar siden ved Planering af »Klostervænget« tæt op mod Degneboligen og Klosterkirkegaarden stødte paa gamle Murrester, tilkaldtes Inspektør Zangenberg fra Nationalmuseet, og ved de derpaa fortsatte Udgravninger blottedes Resterne af et Taarn, nogle 1½ m brede Munkestensmure og en Del Brolægning. Alle disse Rester var imidlertid saa ubetydelige, at de næppe havde Interesse for Byen, og de blev derfor tilkastede igen. Der fandtes ogsaa Trækulsrester, hvor-

Porten mod Præstegade.

get. Paa et Prospekt fra Haderslev By i »Theatrum urbium« fra 1585 findes der nemlig paa dette Sted afbildet en Bygning tilhørende et Medlem af Adelslægten Rantzau. Da man for nogle Aar siden ved Planering af »Klostervænget« tæt op mod Degneboligen og Klosterkirkegaarden stødte paa gamle Murrester, tilkaldtes Inspektør Zangenberg fra Nationalmuseet, og ved de derpaa fortsatte Udgravninger blottedes Resterne af et Taarn, nogle 1½ m brede Munkestensmure og en Del Brolægning. Alle disse Rester var imidlertid saa ubetydelige, at de næppe havde Interesse for Byen, og de blev derfor tilkastede igen. Der fandtes ogsaa Trækulsrester, hvor-

for det maa antages, at den der staaende Bygning er brændt, maaske i 1627, da en stor Del af vor By gik op i Luer. Forøvrigt fandtes ogsaa en Kanonkugle, formentlig fra 1848, da den lignede dem, der endnu sidder nede paa Slotsvandmøllen. I Forbindelse hermed kan tilføjes, at der for nogle Maaneder siden ved Udgravningen af Pladsen til Haderslev Roklubs nye Baadehus fandtes en muret Søjlestump. Denne blev lagt fri og staar nu som et synligt Tegn paa gammel Bebyggelse og som Minde om en fjern Tid.

I en lang Aarrække har Klosterkirkegaarden næsten skøttet sig selv, men i de senere Aar lægger Byens Indbyggere i større og større Tal deres Spadseretur over den gamle Kirkegaard for at nyde de idylliske Omgivelser, og Turister har nu let ved at finde den, naar de først er paa »Klostervænget«, da de gerne aflægger Besøg ved Mindesmærket for Domsognets Faldne i Verdenskrigen. Dette er nemlig rejst ved dens Vestside ud mod Byparken, og der er ved Mindesmærket skabt en ny Indgang til Kirkegaarden. Vejen lægges saa over den og ud gennem Porten til Præstegade. Ved denne Udgang har man en smuk Udsigt over Bydelen Klosteret med Domkirkens vejrbidte Vestgavl som virkningsfuld Baggrund. Endnu møder man dog for faa Mennesker paa den gamle Kirkegaard.

Den er ved at tabe Kirkegaardspræget og er ved at blive en Del af Byparken, hvorfra legende Smaabørn til Tider fortsætter Legen paa Græsplænerne mellem de gamle Gravminder.

*

Naar Klosterkirkegaarden er en Seværdighed ogsaa paa Grund af de mange velbevarede Gravstene, tilkommer Æren herfor Kirkegaardstilsynet, som i det sidste Par Aar har gjort et stort Arbejde med efterhaanden at friske Stenene op. I Tidens Løb er disse bleven saa medtaget, at det er paa høje Tid, der gøres noget for at føre dem tilbage til deres oprindelige Udseende, og sikkert er det, at der allerede er gaaet mange til Grunde af dem. Gravstederne, der i mange Tilfælde er overgroet med Vedbend, renses for Ukrudt, Indfatningerne og Stenene rettes, de sidste vaskes af, hvorefter Inskriptionerne trækkes op med passende Farver. Det er et stort paa-skønnelsesværdigt Arbejde, en sjælden Pietet mod de gamle hennarne Slægter, og den nu velholdte Kirkegaard virker som et stort Fortidsminde, enestaaende i sin Art, hvor Folk med Sans for Lokal- og Personalhistorie med Glæde vil færdes. Der er dog endnu en Del Gravstene tilbage i deres sørgeligt medtagne Tilstand, fuldstændig overgroet af Mos og bedækket med Jord, saa de gaar i eet med Om-

givelserne, og det derfor er umuligt at læse Skriften, dette gælder især flere flade Stene. Det maa derfor oprigtig haabes, at de alle bliver rensset og frisket op.

Skønsmæssigt er der ialt henved 200 Gravstene paa Klosterkirkegaarden, og mange af disse er kønne og stilfulde, det gælder baade de flade og de opretstaaende, i Marmor, Sandsten eller Granit, præget af de skiftende Tidens vekslende Stil. Der er selvsagt ogsaa mindre stilfulde, man behøver blot at sammenligne P. Hjort Lorensens smukke Marmorsten med Marmorvasen ovenpaa og det lidt længere mod Vest staaende meget store, sortmalede Jernkors. Dette sidste er dog rejst som Gravminde over en Jernstøber, og det kan vel siges at være formildende Omstændigheder.

Under Stenene hviler først og fremmest en lang Række af Haderslev Bys jævne Borgere, og der ses mange kendte Navne paa endnu levende Haderslev-Slægter, f. Eks.: Gjørtz, Bonde, Thede, Raben, Barkentin, Hübbe, Hjort, Brincken, Kaadtman, Sohl o. s. v.

Midt paa Kirkegaarden staar en stor sort Gravsten over Fru Maria Margaretha Iversen, hendes Mand Købmand Peter Iversen og Sønnen Georg Peter Iversen. »Madam Iversen« er sikkert Haderslev Bys største Velgører i nyere Tid, og hendes Minde lever endnu som Følge af de store Legater, hun stiftede til en lang Række filantropiske Formaal. Hun fødtes her i Byen den 30. 7. 1772 som Datter af Advokat Jürgen Iversen og døde den 14. 9. 1840 som Enke. Hendes Mand døde forholdsvis ung i Aaret 1826, medens Sønnen, der var eneste Barn, døde 1819 i 20 Aars Alderen. Hun var meget velhavende og legerede store Summer til Haderslev Bys Kirker, til selve Byen, Latinskolen, Hertug Hans Hospital samt til Byens trængende. Et særdeles smukt Gravminde er rejst over Apoteker Carl Heinrich Paul Langheim og hans tvende Hustruer, Catharina Elisabeth født Hallensen fra Rendsborg og Catharina Brigitta født Hoskiær. Apoteker Langheim, der ejede Hjorteapoteket i ca. 40 Aar fra 1802 til 1842, var født i Kiel 1776 og døde her i Byen 1848. Hans første Hustru døde 1811, og Stenen oplyser bl. a. om hende:

- »Ach! Sie war so fromm! so unaussprechlich gut!
- »Die hier unter ihres Sieges Palmen ruht.
- »Liebevoller gabs der Mütter keine.
- »Himmlischer! Wir fühlen noch Dein sanftes Weh'n.
- »Bis zum frohen Wiedersehn.
- »Liebe, Sehnsucht, Hoffnung weinet.«

Omtrent midt paa Kirkegaarden staar en hvid Marmorsten over Haderslevs og Sønderjyllands store Søn, Købmand og Stæn-

Peter Hiort Lorenzens Gravsted.

derdeputeret Pæ-
ter Hiort Lo-
renzen, hvis
Navn og Virke al-
drig vil blive glem-
t her i vor Lands-
del. Han døde 17.
3. 1845, 54 Aar
gammel i sin Fø-
deby, hvor han
fødtes 24. 1. 1791.
Hans Gravsten
blev allerede for
flere Aar siden,
vistnok som den
første paa Kirke-
gaarden, rensed og
Indskriften op-
trukket med Guld
og staar nu som et
smukt Minde om
denne fortjente
Hædersmand. Den
herværende Afde-
ling af Odd Fellow
Ordenen har taget
Navn efter Hiort
Lorenzen, og lej-
lighedsvis lægger
Logen Blomster

paa Graven. Overfor det før nævnte ældste Gravsted paa Kirkegaar-
den staar en Sten over Tobaksspinder Mathias Hansen, som
i 1815 grundlagde den herværende landskendte Tobaksfabrik, der
endnu blomstrer og er i Slægtens Eje. —

Der findes imidlertid ogsaa Gravstene i et anseligt Antal over
Embedsmænd, der har boet og virket i vor By. Af Mænd indenfor
Byens Styrelse vil jeg først nævne 2 gamle Borgmestre. Ved den
nordlige Gang staar en smuk hvid Marmorsøjle over Borgmester
Niels Sørensen, der fødtes 1762 i Jels som Søn af en Sogne-
foged. Han var Sagfører og stod i 17 Aar, fra 1796 til sin Død
den 4. 8. 1813 i Spidsen for Byens Styrelse. Fjerne Slægtninge,

der er bosat i Tyskland, har været glade for at erfare, at hans Gravsted er bevaret. Langt mere beskedent er Gravmindet over Borgmester Sørensens Efterfølger i Embedet, Justitsraad Andreas Christopher Lindenhan. Dette bestaar af et enkelt Jernkors, der i Dag er overmalet med brun Farve og findes paa Kirkegaardens nordvestlige Hjørne. Borgmester Lindenhan, der ogsaa var Sagfører, var født her i Byen 17. 2. 1774 og døde her den 31. 12. 1836 efter at have virket som Borgmester i 23 Aar. Af

*Udsigt fra Klosterkirkegaarden ud over Haderslev Dam
til Bøghoved i Baggrunden.*

Magistratsmedlemmer kan nævnes: Raadmand Caspar Jürgensen, født 1783, død 1840; Raadmand og Kirkeforstander Johann Simonsen, født 1764, død 1831; Raadmand Mathias Mussmann, født 1779, død 1856; Raadmand A. J. Jürgensen, Raadmand Johann Christian Holm, født 1788, død 1861, og hans Søn Senator Christian Peter Holm, født 1820, død 1904.

Midt paa Kirkegaarden, hvor de to Gange skærer hinanden, hviler Amtmand, Gehejmekonferensraad, Storkors af Dannebrog, Nicolaj Theodor von Ployart. Stenens Indskrift er tysk og bestaar af Versalier, der oplyser, at Amtmanden er født i København eller »Copenhagen«, som der staar, den 20. 9. 1741 og død i Haderslev den 21. 3. 1821. Hans Ægtefælle Anne f. Lastrup fra Hamborg døde 3 Dage før ham, og de begravedes begge den 29. 3.

1821. Efter at Haderslev Amt 1784 blev delt i Haderslev Østeramt og Haderslev Vesteramt, der hver skulde have sin egen Amtmand, udnævntes von Ployart til Amtmand for Østeramtet, men da det efter et Par Maaneder bestemtes, at denne Deling foreløbig ikke skulde bringes til Udførelse, blev han afskediget med Ventepenge. Fra 1787 til 1808 var han saa Amtmand over Flensborg Amt, men har rimeligvis efter Pensioneringen paany bosat sig i Haderslev.

Lige overfor Peter Hiort Lorenzens Grav ligger hans Forældre begravet. Disse var Justitsraad og Amtsforvalter i Haderslev Østeramt **Thomas Lorenzen**, født paa Kajnæs 1764, død i Haderslev 1834, og Hustru **Martha**. Denne sidste var en Datter af Raadmand **Peter Hiort** i Haderslev, hvis Grav findes helt ovre i det nordvestlige Hjørne. Ved Nordgangen findes ogsaa Gravene over Peter Hiort Lorenzens Svigerfader i 2. Ægteskab, Gæstgiver og Kirkeforstander i Vor Frue Sogn **Johan Frederik Schroeter**, død 1841, samt hans Svoger Dannebrogsmænd **Otto Schroeter**, død 1864 som Ejer af Haderslev Slotsvandmølle (i første Ægteskab var Peter Hiort Lorenzen gift med en Datter af Senator Sommer, Flensborg).

Af Haderslev-Læger findes Gravstene over Dr. med. **Cornelius Gottlieb Roll**, der i en Aarrække var Physicus her i Byen, født 1781 og død 1834, og en senere Efterfølger, Physicus, Dr. med. **J. H. Karstens**.

Der er endvidere Gravminder over to Mænd af Toldetaten, nemlig Toldforvalter **Wilhardus Fabritzius Müller**, født i Bevtoft 1789 og død i Haderslev 1849, og en Efterfølger i Embedet, Toldforvalter og Toldinspektør, Justitsraad **Adolph Gottfried Tamsen**, som døde den 22. 1. 1863 i Haderslev. Denne sidste var Toldforvalter i Tønder, før han overtog Ledelsen af Haderslev Toldkammer. Hans Gravsted ses i Kirkegaardens sydvestlige Hjørne. Ved Siden af ligger begravet Amtsforvalter i Haderslev Østeramt, Etatsraad **Søren Kornerup-Borch**, Ridder af Dannebrog, født i Roskilde 1795 og død i Haderslev 1855.

Midt paa Kirkegaarden, skraas overfor Amtmand von Ployarts Grav staar en stor Gravsten over Førstepræst ved Vor Frue Kirke og Provst over Haderslev Provsti, Konsistorialraad **Adolph Heinrich Strodtmann**, født i Preetz 7. 8. 1753 og død i Haderslev 10. 11. 1839 efter en Virketid i vor By paa 43 Aar. Gaar man lidt mod Nord, findes let Gravstenen over en senere Embedsbroder, Førstepræst og Provst **Carl Eduard Müller**, født 29. 5. 1812, død 17. 8. 1897. Endvidere kan nævnes Gravminderne over

Kirkekasserer **Christian Frederik Voigt**, født 1798 og død 1868, med den tyske Indskrift: »Er war ein guter Mann und Vielen mehr!«, og Kirkeforstander og deputeret Borger **Carl Callesen**, født 1744 og død 1815, og endelig Kirkeforstander **Lorenz Nissen**, født 1771 og død 1849.

Af Grave over Skolemænd kan nævnes Rektor ved Latinskolen **Christian August Brauneiser**, født i Tønning 1777 og død i Haderslev 1855. Efter at han i et Par Aar havde været Huslærer hos Gehejmekonferensraad **Frederik Ferdinand von Krogh** paa Aastrupgaard, blev han 1801 Konrektor ved Haderslev Latinskole og rykkede 1809 op i Rektorembedet. En flad Sten ligger paa Latinskolelærer, Dr. phil. **Georg Theodor Stegers** Grav. Han fødtes 1781 i Heide i Holsten og døde 1829 i Haderslev. Ved Siden af den store Gravsten over Provst **Strodtmann** staar en lille beskeden Sten over Byens »Rechenmeister«, Lærer **U. A. C. Fehr**.

Ovre ved Vestgangen staar Gravstenene over **Nicolaus Rübner**, Justitsraad og Ridefoged i Gram og Haderslev Herreder, født 1766 og død 1843, samt over Husfoged **Peter Breckling**, født i Klipleve 1748 og død her i Byen 1809. Sidstnævntes Gravminde er altsaa et af de ældste, der endnu er bevaret.

For 100 Aar siden var Haderslev, ligesom i Dag, Garnisonsby, men ved en Militærorganisation i Aaret 1842 mistede Byen Landsenerregimentet, der i flere Aartier havde været garnisoneret her og delvis i Kolding. Regimentet blev helt ophævet ved den nye Ordning, eller rettere sagt, det blev forandret til et Dragonregiment, der fik Garnison i Slesvig, Odense og Aarhus. Klosterkirkegaarden har endnu flere bevarede Gravminder over Militærpersoner fra Landsenerregimentet. En af Regimentets Chefer, Generalmajor og Kammerherre **Christian Wind v. Bülow**s store flade Gravsten nede ved Sydgangen er en af Kirkegaardens smukkeste. Stenen oplyser, at han var en »ædel Mand og kærlig Fader«, og at han, som var født den 20. 2. 1772, begyndte sin Tjenestetid den 7. Maj 1783, fra hvilken han bortkaldtes den 30. April 1838. Der findes ogsaa en Gravsten over Ritmester **Friedrich Ludvig Creutz**, født 1789 og død 1848, og over Regimentskirurg **Johan Carl Holtzka** m m. Paa sidstnævntes flade Gravsten læses, at han tjente Kongen og Landet i 40 Aar, indgik til det evige Liv den 16. 8. 1828 og efterlod sig ved Stiftelsen af et Legat et varigt Minde. Dette Legat er som Skolelegat tillagt Haderslev Katedralskole og blev ved Genforeningen reguleret, saa aarlig nogle af Skolens Elever endnu nyder godt deraf.

Paa Kirkegaarden findes endnu Gravminder over Justitsraad og Regimentschirurg **Jacob Gyrsting**, født i Slagelse 1782 og død i Haderslev 1847, Kæmner **Christian Thygesen Müller**, født 1778, død 1843, og Fader til fornævnte Provst Müller, »Stadt- und Amtsmusikus« **Nicolaj Peter Jacobsen**, født 1772 og død 1844. Gravstenen oplyser, at han beklædte dette Embede i ikke mindre end 51 Aar. Endvidere Justitsraad og Ridefoged **G. D. Langreuter**, hvis Gravsten melder, at »Gerechtigkeit und Menschlichkeit waren seines Herzens Zierde, Wahrheit und Recht

*Mindesmærke for Domsognets dansksindede Faldne i Verdenskrigen.
Set inde fra Klosterkirkegaarden.*

seines Strebens Ziel, die Freundschaft edler Menschen verschöner- te sein Leben, eheliche und kindliche Liebe versüsste seinen Tod«. **J. C. Petersen**, Agent og Hospitalsforstander, født 1789, død 1864.

Ved den vestlige Udgang er der i Aaret 1927 rejst et særdeles smukt Mindesmærke for dem af Domsognets dansksindede Mænd, der faldt i Verdenskrigen. Kirkegaardshegnet blev gennembrudt her for at give Plads til en halvkredsformet Udvidelse af Kirkegaarden, paa hvilken Mindesmærket saa rejstes. Paa en 3-dobbelt Navnefrise og adskillige løse Tavler af Granit er der udhugget de mange Navne, 112 ialt, paa dem, der faldt for fremmed Sag under fjerne Himmelstrøg. Dyssens Overligger er forsynet med Aarstallene «1914—18», og paa Forsiden har Mindesmærket følgende Indskrift:

»I har signet vore Drømme, I har signet dem med Døden,
»mens vi stirred gennem Natten mod et Skær af Morgenrøden.
»Gud velsigne Eder alle. Morgenrøden saa vi flamme
»og den prented i sin Guldskrift Eders Navne med det samme.«

Paa Bagsiden, altsaa mod Kirkegaarden, staar:

»Borgere i Haderslev satte dette Minde.«

En bred Trappe fører fra Mindesmærket ned til Byparken, og heroppe fra har man en vidunderlig Udsigt over et Landskab saa smilende og skønt, saa man aldrig glemmer denne Skønhedsaabenbaring.

*

Den østlige noget højere liggende Del af denne gamle Kirkegaard er nu næsten blottet for Gravminder, sikkert en Følge af, at den er ældre end den lige beskrevne Del. Der findes dog endnu et Gravsted over en af Kirkegaardens gamle Gravere *Lorenz Petersen Just*, født 1800, død 1879. Ved Siden af dette Gravsted er der et stort Gravsted for de adelige Slægter *von Düring* og *von Düring-Rosenkrantz*, der er nær beslægtede med hinanden. Her er jordfæstet en Hofdame *Ernestine Frederikke von Düring*, født 1789 og død 1860, samt kgl. dansk Ritmester *Ernst von Düring*, Ridder af Danebrog, født 4. 4. 1822 paa Vamdrupgaard som Søn af General *Vilhelm von Düring* og Hustru *Martha f. Mortensen*, og død 12. 8. 1895, tilligemed sin Ægtefælle *Ida Vilhelmine Frederikke, f. von Düring-Rosenkrantz*. Ritmesteren ejede i en Aarrække det smukke Landsted »Damager« paa Ribe Landevej, men boede ved sin Død paa Møllepladsen.

Øvre i det nordøstlige Hjørne staar et dansk Kriegermonument med Indskriften:

Denne Sten
satte det danske Folk
over
28 trofaste Sønner
som hengave Livet for Fædrelandet
i Tidsrummet fra
5. Juni 1848 — 30 Juli 1851,

enkel og stilfuld som selve Stenen.

Bag ved dette Monument staar et tysk Mindesmærke i gotisk Stil, rejst af Beboere i Haderslev og Omegn i Kærlighed og Taknemlighed over Krigsdeltagere fra Aarene 1848—1851. Faa Skridt derfra staar et Sandstens-Mindesmærke over tysksindede Faldne fra Domsognet i Verdenskrigen.

Saaledes ligger den paa sin Vis særprægede og seværdige Klosterkirkegaard, som der i Dag af sand Pietetsfølelse og prisværdig Forstaaelse skærmes og hægges om. Det maa ønskes og haabes, at alle Gravstene efterhaanden bliver ført tilbage til deres oprindelige Tilstand. Over dem alle har fra fjerne Tider Vinden sust og sust den samme Sang, mindende os om, at mens Livet gaar sin visse Gang mod Gravens stille Tue, har Løvet samme Susen og Blæsten samme Sang.

FRA HEDEBYUDGRAVNINGERNE

I Fortsættelse af de tidligere Udgravninger har man i Løbet af Efteraaret 1935 gravet paa det lave Omraade ned mod Selk Nor, paa begge Sider af den Aa, der løb midt igennem Byen og delte den i en nordlig og en sydlig Del. Ogsaa der stødte man overalt paa

*Fra Hedeby-Udgravningen 1935:
Hustomter ved den Aa, der delte Byen.*

Hustomter, meget smaa og tæt op ad hinanden, som Billedet viser. Her boede nok fortrinsvis Haandværkere, og enkelte af dem benyttede Vandkraften fra Aaen; deres Skodder stod endnu i Jorden!

Man fandt ogsaa tydelige Rester af en gammel Bro, der engang førte over Aaen.

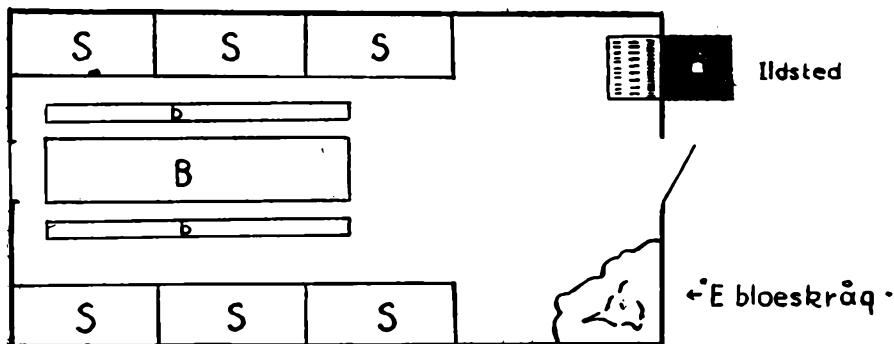
Paa Arbejde ved Havnediget

I en 3—4 uger opholdt vi (ca. 50 mand) os hvert foraar ved Højer sluse for at udbedre »hovedet«. — Folkene fra Højer, der havde et par baade liggende ved Højer sluse, skulde udbedre det halve af det nordlige dige, Folkene fra Fiskerhuse, Rosenkrans og Rudbøl skulde udbedre resten. —

Vi byggede først nogle hytter eller huse, ialt 6, og der var 10 eller 6 mand om hvert hus. — Der blev stillet nogle lægter op, og udenpaa blev der lagt »istag« (rør) — hver mand havde en trave tag med. — Inde i hytten, til venstre for døren, lavede vi et ildsted ved at grave skraat ned i jorden til et firkantet hul udenfor, som vel var en alen dybt og halvanden alen paa hver led. Der blev rejst nogle lægter, og over dem blev der atter lagt lægter eller grene. — Ved siderne og ovenpaa blev der lagt »sadder« (græstørv), og vi lavede skorsten ved at tage den midterste »sadde« væk. — Endelig blev kedelen hængt op i lænken, og vi kunde begynde at koge vand o. l. — Ild fik vi ved at brænde blus, som laa i en stak i »e bloeskråg«, til højre for døren. — Over for døren stod der bænke og et bord, og under det havde vi hver sit lille skrin, som vi havde proviant i. — For enden af bordet var der et vindue. — Sengene tømrede vi op af raa fjæle inde under taget. — Paa bunden, der var den bare jord, lagde vi »blus« og ovenpaa halm.

I »e bloeskråg« laa der ogsaa et anker brændevin og et anker øl. — Øl maatte enhver drikke, men brændevin skulde vi købe.

I spidsen for hver flok stod en »annehmer«, en slags formand. Desuden var der en »raadmand«, der holdt justits. F. eks. dømte

En Hytte. B) Bord. b) Bænke. S) Senge.

han dem, der havde faaet for meget at drikke, til at ligge i »e bloeskråg«.

Vi drog afsted mandag morgen, men paa vejen var vi inde at besøge en gammel kromand Meierholm. Og hvæn vi saa kom derned, havde vi en formand for det hele, »e sjæff« (c: chef) kaldte vi ham. Han ordrede kedelen og lænken, og saa begyndte arbejdet.

Vort arbejde bestod i at ridse »væddesadder« af med en »plov«, dernæst at skrælle dem af med en »spadeskovl« og køre dem ud til baadene paa trillebør. »Ploven« blev trukket af en Mand, medens en anden styrede den. Den bestod af en lang jernstang med et skarpt blad forneden, som kunde skære gennem græslandet. Han trak den først lige i en retning, derefter i ret vinkel dertil, saa man paa denne maade skar firkantede græstørv ud. »Spadeskovlen« blev paa samme maade trukket af en mand, medens en anden holdt fast i skaftet og samtidig lagde græstørvene op til siden. Naar det saa blev ebbe, sejlede vi ud til »hovedet«, rundingen af diget, og lagde »sadden« paa det.

Om onsdagen var det en halv højtidelighed, for da kom børnene hjemmefra derud med sødsuppe og pandekager og ellers lidt fisk. Om løverdagen tog vi hjem til mandag morgen.

Badegæsterne, der gik og ventede paa baad til Sild, kom tit ind i vore hytter og fik en punch — selvfølgelig gratis. Der blev ikke lagt dug paa bordet, kun »e ble fra e seng«.

Meddelt af Landmand *Hans Nikolaj Nielsen*, Rudbøl;
optegnet af *Anker Olsen*, Høng.

Gamle Papirer

Historisk Samfund for Sønderjylland har ganske vist som sin første Opgave den at udgive Sønderjydske Aarbøger og Sønderjydske Maanedsskrift, men det er dog ikke dets eneste Opgave. Efterhaanden som det — forhaabentlig — bliver økonomisk stærkere, vil det ogsaa tage andre op. Efter at Sønderjylland har faaet sit eget Landsarkiv, har det taget sig af en Sag, som der her skal gøres opmærksom paa. I Landsarkivet opbevares de sønderjydske Embedsarkiver, der indeholder mange Bidrag til Sønderjyllands Lokalhistorie. Men desuden ligger sikkert mange private Folk, Foreninger og Institutioner inde med Arkivalier, der giver Bidrag til Landsdelens Historie. Historisk Samfund betragter det som sin Opgave at

sørge for, at disse Kilder til Sønderjyllands Historie ikke gaar til Grunde, men kan blive bevarede og komme til Nytte for dem, der nu og i Fremtiden giver sig af med at udforske og skrive denne Landsdels Historie. I Tidernes Løb er meget, som kunde fortælle os om Fortiden, gaaet til Grunde, ved Ildebrande, ved Krigshærgning — især i det 17. Aarhundredes Krige — fortæret af Fugt eller Mus eller kastet ligegyldigt bort. Vi kan beklage dette; men der er ikke noget derved at gøre; det, der er gaaet til Grunde, er væk. Men vi kan forhindre, at det gaar paa samme Maade med det, der endnu er bevaret. Mænd rundt om i Sønderjylland har lovet Historisk Samfunds Bestyrelse at være behjælpelige med dette Arbejde. Men herigennem henvender vi os til alle, der har Interesse for, at alt, hvad der kan yde Bidrag til deres Hjemstavns Historie, bliver reddet fra Undergang. Jeg skal her gøre opmærksom paa, hvad man især kan vente at finde, og hvad der især har Interesse.

Oftest vil man finde *Ejendoms papirer* (Skøder, Aftægtskontrakter, Arveskiftesager o. l.) bevarede. Saafremt de er fra de sidste 200 Aar, har de som Regel mindre Værdi, idet de i de fleste Tilfælde er indført i Protokoller, der nu findes i Landsarkivet. Alligevel kan der være Grund til at gøre Landsarkivet opmærksom paa dem og at faa undersøgt, hvilken Værdi de har. *Dagbøger*, *Regnskabsbøger* o. l. giver som Regel gode Bidrag til Fortidens Historie og bør bevares. *Breve* kan ofte være af stor Betydning, baade ved at give Oplysninger om Begivenheder og ved at give Udtryk for Følelser og Stemninger. Man bør derfor være forsigtig med at tilintetgøre Breve, som indeholder noget af Betydning udover den snævrere Familiekreds.

Breve og Dagbøger fra Krigstiden, saavel fra Soldaterne som fra dem, der var hjemme, bør bevares. De vil kunne give mange Bidrag til Forstaaelsen af en af de tungeste Tider, Sønderjyderne har oplevet.

Mange Steder findes der *Udskiftningsakter* og *Udskiftningskort* fra den Tid, da Jorderne blev udskiftede. Ligeledes Grandeprotokoller og undertiden andre Arkivalier, der vedrører en hel Kommune eller et Landsbylav, f. Eks. Procesakter. Disse Arkivalier er jo egentlig ikke den Mands private Ejendom, hos hvem de findes, men hele Landsbyens fælles Eje. De bør afgives til Landsarkivet, hvor de bedst bevares, og hvor de, der kan drage Nytte af dem til Studium, lettest faar fat i dem. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes *Fattigprotokoller*, *Forligsprotokoller* o. l.

Vær opmærksom paa, at *Foreningers Arkiver* bliver

bevarede. Prøv at opspore ophævede Foreningers Arkiver. Oftest vil de vel findes hos den sidste Formand eller Sekretær, men tit kan de være spredt for mange Vinde. Ogsaa eksisterende Foreningers ældre Arkivalier maa ofte søges forskellige Steder. Tit er Sager, der ikke længere bruges, bleven tilbage hos afgaaede Bestyrelsesmedlemmer. I denne Forbindelse skal ogsaa gøres opmærksom paa Sparekassers Arkiver, især de ophævede Sparekassers.

Skolernes Arkiver bør bevares. Der findes Skoleprotokoller af forskellig Slags. Mindre Værdi har Forsømmelsesprotokollerne. Derimod har de Protokoller med Undervisningsplaner, som ofte findes i Skolerne, Interesse. Ligeledes Skolekommunernes Forhandlingsprotokoller. Størst Betydning har dog som Regel de Skolekrøniker, der — sædvanligvis begyndt o. 1880 — skulde findes ved alle Skoler. Adskillige er forsvundne, og der er Fare for, at flere vil forsvinde. Skolekommissionerne eller Lærerne burde sørge for, at de ældre Dele af Skolearkiverne blev afleveret til Landsarkivet i Aabenraa.

— Det første, der bør gøres, naar man vil sørge for at faa bevaret, hvad der endnu findes af Arkivalier af historisk Interesse hos Private, er at faa konstateret, hvor der findes noget, og hvad der findes. Derfor bør alle, der har Interesse herfor, meddele Landsarkivet i Aabenraa dette. Da det er Folks eller Foreningers private Ejendom, kan jo ingen forlange, at de skal afgive det nogetsteds hen, men da disse Sager staar i Fare for at gaa til Grunde, især ved Dødsfald eller Ejerskifte, ved hvilken Lejlighed der gerne ryddes op, eller ved Ildebrande, der saa tit har fortæret uvurderlige Bidrag til foregaaende Tidens Historie, vil sikkert alle kunne indse, at det har Betydning, at Arkivalier af historisk Betydning bliver afgivet til Landsarkivet til brandsikker Opbevaring. Desuden vil de ogsaa lettest kunne blive benyttet dér af dem, der studerer Fortidens Historie, eller af dem, der engang skal studere Nutidens Historie. Man kan afgive Sagerne til Arkivet som Gave til dette, men man kan ogsaa deponere dem der, saa at man bevarer sin Ejendomsret til dem, eventuelt siden kan forlange dem leveret tilbage. Det kan ogsaa tænkes, at der er det, som man ikke ønsker, alle skal have Lejlighed til at se, i hvert Fald i en Aarrække, og man kan da afgive Sagerne med den Klausul, at de i et vist Aartal er utilgængelige, i hvert Fald uden Samtykke fra een selv eller ens Arvinger. Dette vil vel især være Tilfældet med Breve, Dagbøger o. l. Eller man vil nødig skille sig ved disse Sager, saa længe man lever. I saa Fald kan man testamenter Arkivet dem, saa at de tilfalder dette efter ens Død, hvilket man imidlertid bør gøre skriftligt.

— Naar Historisk Samfunds Bestyrelse har taget denne Sag op, er det som sagt, fordi vi ønsker, at det mest mulige, der kan tjene til at belyse denne Landsdels rigt bevægede og ejendommelige Historie og til at give et sandt Billede af Forhold og Personer, skal blive bevaret og kunne gøres tilgængeligt for dem, der vil udforske og skrive om Sønderjyllands Fortid, og derfor beder vi alle, der har Interesse herfor, om at hjælpe os i dette Arbejde.

Frode Gribsvad.

~ SAMLEREN ~

Gammelt Tøndringer Frieri.

Ve do ha me, ka do faa me;
hvad æ har, de har æ aa me;
hvad æ fortjen', har æ fortær';
hven do it vil ha me,
ka do lad' vær'.

J. Mai, Tønder.

En Remse.

Staa aa Staald
hedt min Hest,
Knøvl i Von
hedt min Ko,
Grynt for Dør
hedt min So,
Slangel i Hals
hedt min Gaas,
Sus i Vand
hedt min And,

Hejka von Trakeja
saa hedt min Høn Lakeja.

Fra Vraa ved Bevtoft
ved *I. Damm*, Burkal.

To Brandtrær.

Ved Hejlsgaard stod der et Brandtræ; men det blæste om i den stærke Storm i Foraaret 1934. Et Par Maaneder efter brændte Gaarden.

I Hejls Præstegaards Have, tæt ind til Skolens Grund, stod et stort Træ. Det var Præstegaardens Brandtræ. Men det faldt i den stærke Foraarsstorm 1934.

H. C. Frydendahl.

Billederne Side 162, 165 og 169 er fotograferet af
A. Mallin g, Naffet, Haderslev.

Aktieselskabet
Glud og Marstrands Fabriker

Carl Lundsgade 20

DANIA

GASAPPARATER
OG GASOVNE

Mest besparende Fabrikat

Dansk Spare-Selskab
(Spare-Uret)

Bedste Form for Opsparing og Forsikring. Forlang Tilbud hos de lokale Repræsentanter eller paa Hovedkontoret

Nørre Vold 3, København K.

Telf. 9380—10263—10264.

*Køb altid de blindes Varer
og støt dermed en god Sag.*

Blindes Arbejde A/S
Jagtvej. 183 - Tlf. 15986 - Kbhvn

*Børsteverer, Gulvklude, Kurvevarer, Ma-
drasser, Træsko, vævede Varer (Møbel-
og Gårdinstoffer samt Hvidevarer)*

Buhl's
Sundheds-
Korset

Korset med
Anatomiske
Gennemskær

**NORDISK
KORSETFABRIK**

Amaliegade 37 · København K · Telefon 11 328

Støt

**de sønderjydske
Jndsamlinger.**

„BORREHUS“
HUSHOLDNINGSSKOLE

KOLDING (med Barneplejeafdeling)
Nye Kursus begynder 3. Novbr. og 3.
Maj. Amtsunderstøttelse kan søges ind-
en 1. Juli og 1. Januar. Skoleplan og
nærmer Oplysninger sendes.

Kirsten Simonsen.

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.

Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

**Sønderjydske
Landmænds**

**Andels - Smørsalgsforening
Sønderborg.**

Askov Sløjdscole

Wejen St. Telf. 17 Askov.
Skolen for Overgangsalderen.

Amtsunderst. skal søges inden 1. Juli.
Statsunderstøtt. søges indtil 15. Nov.
Skema og Skoleplan sendes frit.

Kristine og Anders Nielsen

BRDR. DAHL

VESTERBROGADE 1
(Industribygningen)

KØBENHAVN K.

TELEFON 6585

**Tekniske Varer og Metaller
Sanitetsartikler. Oliefy.**

**MATHIESEN'S
PLANTESKOLE
· KORSØR ·**

PRISTORTEGNEISE
FRANCO

FRUGTRÆER · ROSER · FRUGTBUSKE
Sirbuske · Sitræer · Allétræer
garanteret fejlfri Vær.
tiltrukket paa aaben Markuden Lz.

A/S FAKSE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16. Telefon Central 9123

GØDNINGSKALK

98 pCt. kulsur Kalk (am. Latitude) i Varen, som den leveres - ca 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Det danske Gødnings-Kompagni A/S

København

Nykøbing F., Odense, Aalborg, Struer, Aarhus, Esbjerg, Sønderborg

Ældste og største
Gødningforretning
i Danmark

Eneste Fabrikker
af Superfosfat
her i Landet.

Salgskontor for Danmark for

A/S Dansk Svovlsyre- & Superphosphat-Fabrik

Andels-Anstalten Tryg.

(Gensidigt Livsforsikringsselskab)

Statsanerkendt.

Statskontrolleret.

Præmiereserve ca. 37 Mill. Kroner.

Samlede Aktiver - 42 — —

Hovedkontor: Rosenørnsalle 1. København.

Anders Lervad & Søn

Askov pr. Vejen

Fabrikation af: Haand- og Kunstvæve med alt Tilbehør, Høvlebænke og Værktøj til Sløjd og Huslid. - Bogbindværktøj. - Kurvemagerværktøj. - Alt i prima Kvalitet med fuld Garanti og til billigste Priser. Priser paa Forlangende.

A/S Dansk Pressefabrik

KØBENHAVN — VALBY

Excenterpresse og andre mekaniske Presser

Kapsler til Mælkeflasker GROWN CORK

Kjøbenhavns Frihavn

Losning og Lastning af Skibe

Lagring af Varer.

Aktieselskab

Nordisk Simplex

København

Nyeboe & Nissen A/S

Maskinfabrik og Ingeniørforretning

København

Foreslaa Deres Nabo at abonnere paa

„Sønderjydske Maanedsskrift“

Kr. 6.00 aarlig.

H.E.

Det kgl. oktr. alm. Brandassurance- Compagni

Stiftet 1798

— tegner
alle Arter
af Skedes-
forsikring

Hovedkontor:

Højbroplads 10

København K.

Telf. Cent. 447

Ja - men
Jrmas
Kaffe
smager bedst

Erfabrømt!
paa egne moderne Brønderier
Carl Scheppler, København, Ettev. 1895.
Egne Import.

Svendborg Dampmølle

anbefaler sine forskellige for-
trinlige Melsorter. Speciel
„Navigator“ og „Saturn“

AKTIESELSKABET

Svendborg

Øxenbjerg

Dampmølle

Svendborg.

Sønderjydske Frøforsyning

Aabenraa.

Telf. 47.

Frøleveringerne er underkastet
Statsfrøkontrollens selvvirkende
Kontrol.

Alle 1ste Kl.s Stammer føres.

Dansk Andels Ægexport

Vestervoldgade 7 & 9

Telf. 2126 - 11126 - København

Forlang altid
NYLAGTE

ÆG

stemplet med D. A.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK